UŽ ŽÁDNÍ DALŠÍ PLYŠOVÍ MEDVÍDCI!

(Úvaha nad vývojem aktivit nestátních neziskových organizací v péči o děti vyrůstající v ústavních zařízeních)

No more furry teddy bears!

(Consideration of the development of activities of non-state, non-profit organizations in taking care of children living in institutional facilities)

Hana Pazlarová

8: 1 - 200, 2006

ISSN 1212-4117

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, katedra sociální práce

Summary

The activity of the civic sector in the field of taking care of children living out of their own biological families has been considerably altered in the course of the last 15 years. From the initial satisfaction of material needs of children it was stepwise shifted to supporting free time and relaxation activities. In the future, these changes should make further progress to support new forms of the alternative family care, education of children in children's homes and particularly system changes in the preparation of taking care of children who are living in the children's homes. There is a considerable lack of programs aimed at these tasks, and they are always based just on the non-profit sector initiative.

Key words: children – children's home – non-profit sector – free time activity

Souhrn

Aktivita občanského sektoru v oblasti péče o děti vyrůstající mimo vlastní biologickou rodinu se za posledních 15 let výrazně proměnila. Od počátečního uspokojování materiálních potřeb dětí se postupně se posunula k podpoře volnočasových a relaxačních aktivit. Do budoucna by se však zacílení mělo posunout ještě dál k podpoře nových forem náhradní rodinné péče, vzdělávání dětí v DD a především systémovým změnám v přípravě a péči o děti, které DD opouštějí. Programů zaměřených tímto směrem je výrazný nedostatek a prakticky vždy se jedná právě o počin nestátního neziskového sektoru.

Klíčová slova: děti – dětský domov – neziskový sektor – volnočasová aktivita

NEDÁVNÁ HISTORIE

Pro lepší pochopení vývoje aktivit neziskového sektoru v oblasti péče o děti vyrůstající v ústavních zařízeních, začneme krátkým exkurzem do nedaleké historie. Před rokem 1989 stály děti vyrůstající mimo vlastní biologickou rodinu, přes veškeré proklamace, na okraji zájmu kompetentních úřadů a kromě úzké skupiny odborníků i mimo zorné pole široké veřejnosti. A to obrazně i doslova. Značná část dětských domovů (ale i dalších ústavních zařízení) byla umístována do objektů, které byly z dnešního pohledu pro tyto účely zcela nevyhovující, protože děti od okolního světa a jeho podnětů spíše izolovaly. Rovněž metody práce s dětmi i celkové uspořádání jejich životních podmínek podporovalo negativní vlivy, které vyplývají z podstaty ústavní výchovy (např. velké homogenní výchovné skupiny, umístění škol přímo v objektu DD apod.).

V této souvislosti nelze opominout dnes již klasické práce nestorů české dětské psychologie

prof. Langmajera a prof. Matějčka, ale i jejich dalších kolegů a následovníků, kteří soustavně od 70. let upozorňovali na možné následky, které s sebou nese dlouhodobé umístění dětí v ústavním zařízení. Jejich unikátní longitudinální studie prokázala zcela jasně existenci následků výchovy mimo rodinné prostředí, které negativně ovlivňují kvalitu života těchto dětí ve všech směrech, a to i v dospělém věku.

Vzhledem k neexistenci občanského sektoru, jak ho známe dnes, byla veškerá péče plně v kompetenci státu a DD tvořily poměrně samostatné izolované jednotky, kam byl vstup zvenčí z řady „objektivních“, např. hygienických, bezpečnostních aj. důvodů značně omezený.

„POST-SAMETOVÉ“ ZMĚNY

Mezníkem se stal rok 1989, který spolu se změnou celospolečenských poměrů odstartoval i postupné změny v péči o děti vyrůstající v ústavních zařízeních. Nejprve se podívejme na aktivity státu

v tomto směru. Můžeme konstatovat, že se situace v dětských domovech v posledních 15 letech změnila v mnoha aspektech k lepšímu. Řada dětských domovů se transformovala z nejméně vyhovujícího internátního typu na DD rodinného typu. V těchto domovech žijí děti v rodinných buňkách, které jsou heterogenní podle pohlaví i věku a celkově existuje snaha přiblížit život těchto výchovných skupin co možná nejvíce běžnému rodinnému životu. Existují i první vlaštovky v podobě soukromých dětských domovů.

Některé problémy bohužel přetrvávají. Pro řadu dětských domovů je stále obtížné získání dostatečného počtu kvalifikovaných pracovníků. Prvním důvodem je náročnost práce v kombinaci s nízkým platovým ohodnocením. Tak jako v celém českém vzdělávacím systému i ústavní zařízení se potýkají s naprostým nedostatkem mužů v těchto profesích (učitelé, vychovatelé). Mužské vzory, často zastoupené pouze ředitelem domova, chybí dětem z dětských domovů o to víc, že nemají možnost si tento nedostatek kompenzovat v rodinném prostředí. Dalším důvodem bývá někdy prostá geografická poloha některých zařízení. Do odlehlejších dětských domovů se špatnou dopravní obslužností se také hůře shání kvalifikovaný personál. O práci v těchto domovech se většinou zajímají pouze uchazeči z blízkého okolí, kteří zase nemají vždy potřebnou kvalifikaci.

Problematická je samozřejmě i sama podstata kolektivní ústavní výchovy dětí, které z nejrůznějších důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině, což ovšem není předmětem této úvahy.

Jak již bylo řečeno, zcela zásadní změna nastala po roce 1989. Zodpovědnost za péči o děti, které nemohou vyrůstat v rodinném prostředí, si zcela správně a pochopitelně ponechal stát, ale otevřely se možnosti spolupráce s dalšími subjekty. V souvislosti s celkovým oživením občanského sektoru, demokratizací společnosti a jejím otevíráním se novým tématům, se zdvihla vlna solidarity a zájmu o do té doby marginalizované skupiny občanů. Byla založena celá řada občanských sdružení, nadací a spolků, které si kladly za cíl pomáhat v nejrůznějších oblastech od ochrany lidských (dětských) práv, přes integraci lidí s různými zdravotními znevýhodněními, až po pomoc dětem žijícím v dětských domovech. Část z nich působí na místní úrovni a podporují konkrétní dětský domov, jiné rozvíjejí svoje aktivity celorepublikově. Během doby některé z nich zase zanikly, ale můžeme říci, že dnes již existuje určitá skupina nestátních neziskových organizací, které si vybudovaly dobré jméno a jsou na základě svých dosa-

vaných aktivit vnímány jako solidní partneři jak přímo dětskými domovy, tak dalšími subjekty (orgány státní správy, donátory, veřejností).

V činnosti těchto nestátních organizací můžeme vystopovat určitý vývoj. V prvních letech se pomoc zaměřovala zcela jednoznačně především na materiální stránku pomoci. Značná část společnosti byla vyprahlá po materiálních statcích do té doby nedostupných a domácnosti se hromadně vybavovaly posledními technickými novinkami. Dětské domovy, financované ze státních zdrojů, nemohly pochopitelně dostát tomuto trendu a nužky v celkové vybavenosti a možnostech se postupně rozevíraly. Nejčastější formou pomoci byly tedy v první polovině 90. let finanční a věcné dary (počítače, technické vybavení, oblečení, sportovní náčiní, hračky). Díky této pomoci jsou dnes domovy v naprosté většině vybaveny v tomto směru velmi dobře. Později se začala objevovat podpora ozdravných a relaxačních pobytů, u nás i v zahraničí, nebo návštěvy akcí nejrůznějšího druhu, příp. volnočasové aktivity.

JAK JSME NA TOM DNES?

Popsaný trend vedl ovšem místy až k paradoxnímu jevu, že děti jsou věcnými dary, hračkami, sladkostmi, ale i nabídkami kulturních a sportovních podniků přesyceny. Některé dětské domovy, zejména v okolí větších měst, jsou vděčným cílem všech, kteří chtějí konat dobré skutky a jistě v dobré víře obdarovávají děti dalšími a dalšími hračkami i jinými dary. Většina těchto dárců touží dětem hračky hned rozdat a těšit se z jejich radosti. Snaha vedení DD dárky schovat „na později“ a rozdělit je dětem jako odměnu nebo dárek při vhodné příležitosti se nesetkává u dárců s porozuměním. Viděno jejich očima je to celkem pochopitelné.

Tento přístup v sobě ovšem skrývá několik rizik. V první řadě se děti neučí uvědomit si hodnotu věcí, které přicházejí bez jakéhokoliv jejich osobního vlivu či vkladu a podle toho s nimi nakládají - jeden z klasických projevů psychické deprivace. Kromě toho získávají nezdravou představu o fungování společnosti, protože se jim dostává jednostranného materiálního nadbytku a současně jejich další potřeby (emocionální, sociální) nejsou uspokojovány ani zdaleka. Vzhledem k poměrně nízkému pravděpodobnému stupni vzdělání, kterého dosáhnou, a tím omezeným pracovním vyhlídkám, bude pro většinu z nich poměrně těžké po odchodu do samostatného života dosáhnout takového životního standardu, na jaký jsou zvyklé z DD. Tento fakt dobře ilustruje zkušenost některých pěstounských rodin, které se dokonce setkávají s tím, že nově přichází děti

zpočátku v rodině toto technické a materiální vybavení výrazně postrádají, pokud se jim ho nedostane.

Nyní je na místě malá odbočka a omluva těm dětským domovům, které leží v odlehlých vískách a jakýkoliv nadbytek či nadměrná pozornost pomoci dychtivých organizací se jich netýká. Výše popsaná situace se samozřejmě netýká všech a má za cíl posloužit jako příklad nutné změny směru snažení nestátního sektoru v této oblasti.

KUDY DÁL?

Jakým směrem by se tedy měla v budoucnu ubírat pomoc dětským domovům ze strany nestátních neziskových organizací, ale i dalších donátorů? Je to jistě citlivá otázka. Je přece opovržlivé kritizovat, že „dětí dostávají moc dárků“ nebo že se „mají až moc dobře“. Na jedné straně stojí přirozená snaha poskytnout dětem co nejlepší životní podmínky a na druhé straně potřeba dobře je připravit na život „tam venku“. Domnívám se, že nyní nastala chvíle, kdy je nutné říct jasně - už žádní další plyšová medvídci! Jejich řady můžeme nalézt ve většině dětských domovů pietně usazené na skříňkách dětí, jak tiše zapadávají prachem. Prostředky vynaložené na podporu tohoto druhu by v budoucnu mohly a měly být vynaloženy účelněji. Po mém soudu by se v příštích letech měly NNO, které se angažují v péči o děti žijící v ústavních zařízeních, zaměřit na tři hlavní oblasti:

Propagace a podpora stávajících i nových forem náhradní rodinné péče

Ústavní péče by měla být řešením v přesně vymezených případech a převážně na přechodnou dobu. Česká republika se opakovaně stala terčem kritiky ze strany OSN (Výbor pro práva dítěte) i evropských struktur pro vysoký počet dětí žijících v ústavních zařízeních. Jedním z důvodů je malá podpora alternativních forem péče ze strany státu. Přes nesporné výhody, které náhradní rodinná péče přináší jak dětem (sociální, emocionální), tak státu (ekonomická úspora – náklady na 1 dítě v DD ročně jsou cca 250 000,- Kč X přírůstek státu na 1 dítě v pěstounské péči činí cca 55 000,- Kč ročně!), se jí dostává minimální pozornosti kompetentních orgánů.

NNO se mohou angažovat zejména v podpoře stávajících forem náhradní rodinné péče a lobbyingu ve prospěch vzniku nových – v zahraničí osvědčených – možností (např. terapeutická pěstounská péče). Více než deset let trvající snaha odborné veřejnosti dosud nebyla korunová-

na úspěchem, který by vedl k systémovým změnám.

Vzdělávací aktivity v DD

Nízká úroveň vzdělání, které dosahují děti v DD (pouze cca 4 % dojdou k maturitě) je jedním z faktorů, které je výrazně znevýhodňují v jejich dalším pracovním uplatnění. Podle nedávno provedeného průzkumu, který proběhl v 85 DD po celé ČR, považuje za špatnou nebo velmi špatnou úroveň vzdělání svých dětí více než třetina DD. Oblast vzdělávání nabízí tedy nestátním subjektům široké pole působnosti. Nutno dodat, že v posledních letech už se objevují i aktivity v tomto směru – stipendia, jazykové kurzy, doučování dětí apod. Nicméně poptávka stále převahuje nad nabídkou.

Programy aktivní podpory dětí dospívajících v DD před i po odchodu do samostatného života

Podle vlastních šetření ředitelů DD dochází zhruba u necelé poloviny dětí (30 – 50 %), které opustí brány DD k některému druhu sociálního selhání (bezdomovectví, fluktuace, prostituce, gambling atd.). Následná péče o tyto mladé lidi není ze strany státu systémově vůbec ošetřena. Formálně sice přecházejí do péče místního úřadu podle trvalého bydliště, ale faktická pomoc je minimální.

Dílejší aktivity v tomto směru vyvíjí pouze neziskový sektor. Vznikají různé domy na půl cesty, chráněná bydlení, podporované zaměstnání apod. Bohužel úroveň a dostupnost těchto služeb je regionálně i místně velmi různá. Můžeme říci, že poslední aktivitou na tomto poli je snaha některých NNO připravovat děti různými formami na odchod již v průběhu jejich pobytu v DD. Bohužel jsou to zatím pouze ojedinělé programy. Po jejich vyhodnocení by ovšem mohlo a mělo dojít k jejich plošnému rozšíření. Nermalou inspirací by nám v tomto směru mohly být zahraniční zkušenosti. Zvláště některé země (např. Holandsko, USA) mají dlouhodobě vyzkoušené a ověřené preventivní programy pro takto ohrožené mladé lidi.

Před všemi NNO, které zaměřují svoji činnost na děti žijící v dětských domovech, tedy stojí i do budoucna velké výzvy. Tak jako se podařilo společným úsilím postupně vybavit dětské domovy barevnými televizory a počítači a poslat děti k moři, zaměřme se nyní na to, aby děti, které budou odcházet z dětského domova (pokud už tam budou muset dospět), byly lépe vzdělané a dostalo se jim před i po odchodu individuální a efektivní podpory, která jim usnadní úspěšný start do sa-

mostatného života.

LITERATURA

MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J.: *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Československá psychologie, 1995/6.

BROWNE, K., HAMILTON-GIACHRITSIS, C.: *Zjišťování počtu a charakteristiky ohrožených dětí mladších tří let v ústavech v Evropě*. Projekt Daphné, University of Birmingham, 2004.

Průzkum úrovně vzdělanosti v DD. Projekt Najdi svůj směr, Nadace Terezy Maxové, 2005, nepublikováno

Hana Pazarová
hana.pazlarova@ff.cuni.cz